

ІСТОРИЯ ВИВЧЕННЯ ЯВИЩА САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ В СИСТЕМІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

THE HISTORY OF STUDYING THE PHENOMENON OF SELF-IDENTIFICATION IN THE SYSTEM OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH

Психологічний феномен самоідентифікації пройшов довгий шлях вивчення. Попри це, досі важко назвати визначений «рецепт», який би був уніфікованим та простим у застосуванні, проте психологічні дослідження з вивчення структурних елементів феномену самоідентифікації актуальні як ніколи в сьогоденні України. Попри існування вже вивчених підходів до розуміння, проблема вивчення становлення особистості постає з новою силою в роботах багатьох дослідників. На формування та становлення особистості впливає низка факторів, такі як суспільство, соціальна ситуація, матеріальні блага, психологічне благополуччя, розвиток формального та критичного мислення, саморефлексія, смислова система, стабілізація інтегрованого відкритого позитивного емоційно ціннісного самоставлення, спрямованість у майбутнє, формування часової транспективи, прийняття відповідальності за власне життя, експериментування, апробація нових елементів «Я» тощо. У даній роботі проведений аналіз досліджень та вивчені підходи, які застосовувалися для розуміння феномену самоідентифікації. Вивчаючи та аналізуючи пророблені дослідження з теми самоідентифікації, можемо синонімізувати поняття «самореалізація», «самоствердження», «самоактуалізація», «самоусвідомлення особистості», «соціальна ідентичність», «самоприйняття», «саморефлексія», «самоповага», «самоставлення», «сексуальна та гендерна ідентичність», «самопроектування» та «життєве спрямування». На вищому рівні особистість аналізує свої дії та виражає свою потребу в підтвердженні самої себе, виходячи з власних цінностей і цілей. Бажання самопошуку, самореалізації та підтвердження власного «Я» є ключовими аспектами ідентичності особистості і впливають на її поведінку. Варто зазначити, що поняття «самоідентифікація» – це явище непостійне, гнучке, що може мотивувати людину до постійного розвитку та пошуку. Вивчення цієї теми сприяє розумінню та підтримці психологічного благополуччя та розвитку особистості у сучасному світі, тому важливо вивчати та актуалізувати знання, щоб мати інструменти для спрямування та допомоги індивіда у пошуку власного «Я».

Ключові слова: самоідентифікація, особистість, становлення особистості, самореалізація, чинники самоідентифікації.

The psychological phenomenon of self-identification has been studied for a long time. Despite this, it is still difficult to name a certain "recipe" that would be unified and easy to apply, but psychological research on the study of structural elements of the phenomenon of self-identification is more relevant than ever in today's Ukraine. Despite the existence of already studied approaches to understanding, the problem of studying the formation of personality appears with new force a lot of researchers. Since a number of factors influence the formation and development of a personality, such as society, social situation, material goods, psychological well-being, development of formal and critical thinking, self-reflection, semantic system, stabilization of an integrated open positive emotional-value self-attribution, orientation to the future, formation of a temporal, taking responsibility for one's own life, experimentation, testing new elements of "I", etc. In this work, conducted an analysis of research and studied approaches that were used to understand the phenomenon of self-identification. By studying and analyzing the research done on the topic of self-identification, we can synonymize concepts with such concepts as self-realization, self-affirmation, self-actualization, self-awareness of the individual, social identity, self-acceptance, self-reflection, self-respect, self-attitude, sexual and gender identity, self-projection and life direction. At the highest level, the individual analyzes his actions and expresses his need for self-affirmation based on his own values and goals. The desire for self-discovery, self-realization and self-affirmation are key aspects of a person's identity and influence their behavior. It is worth noting that the concept of self-identification is an unstable, flexible phenomenon that can motivate a person to constantly develop and search. Studying this topic contributes to the understanding and support of psychological well-being and personal development in today's world, so it is important to study and update knowledge in order to have the tools to guide and assist the individual in the search for his own Self.

Key words: self-identification, personality, personality formation, self-realization, factors of self-identification.

УДК 159.923.2.01(09)(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.54.19>

Васильченко-Держуко К.А.
викладач кафедри психології
і педагогіки
Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»

Постановка проблеми. Явище самоідентифікації особистості широке, багатопоглиняюче, не має чіткого вимірювання та значення, а все тому, що природа явища є перманентною, і особистість, як правило, або ж на постійній основі, або ж з певною періодичністю поринає в самовизначення, намагаючись знайти або ж підтвердити свою значимість.

Самоідентифікація важлива для створення гармонії в житті людини. Зокрема, ідеться про власну самореалізацію через розуміння

внутрішнього «Я» та реалізацію й ідентифікацію себе в соціальному середовищі.

Особливе значення та роль самовизначення особистості набуває в кризових ситуаціях, коли відбувається подолання старих усталених норм та наративів і становлення нової системи, в той час як суспільство в цілому проявляється як нестійка система.

Найбільш активно процес самоідентифікації особистості проявляється під час руйнування усталеного та традиційного способу

життя, саме тому на теренах України вираження явища самоідентифікації особистості активно проявилось на межі розпаду СРСР та утворення незалежної України [1].

Аналіз досліджень і публікацій. До цієї проблеми звертались такі відомі зарубіжні теоретики, як А. Адлер, Г. Блумер, Е. Еріксон, С. К'еркегор, Дж. Мід, Ж.-П. Сартр, М. Хайдеггер, Е. Фромм, К. Ясперс та ін. За розмаїттям підходів, запропонованих цими й деякими іншими авторами, загалом проглядається філософсько-психологічне бачення ідентичності як: однієї з основних людських потреб, що складає сутність людського буття і виявляється у бажанні уникнути самоти, налагодити взаємозв'язок із зовнішнім світом (З. Фройд, Е. Фромм); закономірності життєвого процесу (М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс); егоїдентичності та групової й психосоціальної ідентичності (Е. Еріксон). Як зазначають вчені, ідентичність охоплює все, що дає людині усвідомлення значущості в межах конкретного соціуму.

У вітчизняному науковому просторі проблему самоідентифікації тією чи іншою мірою досліджували В. Андрущенко, Є. Андрос, І. Бичко, Н. Білопольська, В. Бех, І. Бех, М. Брайчевський, Г. Волинка, Т. Герчанівська, С. Гончаренко, І. Голян, Г. Горак, Л. Губерський, Є. Данилова, Р. Додонов, В. Загороднюк, Ю. Іщенко, І. Кон, С. Копилов, С. Кримський, М. Кудря, А. Леонтьєв, А. Лой, В. Лях, В. Лук'янець, С. Максименко, Н. Мозгова, В. Муляр, А. Нагорний, І. Немчинов, Г. Омеласенко, В. Пазенок, Ю. Поваренков, М. Попович, Г. Радіонова, Т. Розова, С. Рубінштейн, М. Соловей, Л. Сохань, К. Скороходько, В. Табачковський, Н. Токарева, Л. Чекаль, В. Чернієнко, В. Шинкарук, О. Яценко, В. Ядов та низка інших дослідників. У роботах авторів самоідентифікація розглядається як соціальний феномен, що здійснюється в ході соціальної взаємодії індивіда і суспільства (інших людей, соціальних груп тощо). У цьому контексті аналізуються національна самоідентифікація, ідентифікація на певний стиль чи спосіб життєдіяльності людини в складних соціальних організаціях, етнічна, моральна, політична самоідентифікація тощо [2].

Постановка завдання. Метою статті є здійснення теоретичного аналізу сучасного стану дослідження феномена самоідентифікації та визначення основних чинників її творення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми самоідентифікації були об'єктом дослідження багатьох учених, а саме: М. Боришевського, Е. Еріксона, Г. Костюка, І. Кона, П. Чамати. Поняття ідентифікації і самоідентифікації розкриваються в працях Р. Кричевського, О. Дубовської, М. Драганова, М. Обозова, В. Ядова, С. Климової, Т. Козло-

вої, К. Коростеліної, Т. Резник, Ю. Резника, Ш. Ганна, В. Матусевича, І. Старовойтової та інших [3].

Поняття «ідентифікація» вперше ввів у науковий обіг у 1921 р. З. Фрейд у праці «Психологія мас і аналіз «Я», трактуючи цей термін як механізм, що забезпечує здатність особистості до саморозвитку та несвідоме ототожнення суб'єкта з об'єктом. Ідентифікація є основопокладаючим явищем соціалізації, оскільки, усвідомивши себе, свої цінності та нарративи, особистість готова приймати чи не приймати норми, накладені суспільством, здатна проводити диференціацію самооцінки та суб'єктивної об'єктивності. Термін «ідентичність» запропонував Е. Еріксон, який у своїх дослідженнях основну увагу приділив проблемам формування ідентичності людини, розглядаючи її у процесі розвитку. Співвіднесення себе з певними ідеями, цінностями, соціальними групами, на думку Е. Фромма, є однією з провідних людських потреб, що складають саму сутність людського буття. Потреба в самовизначенні та самоідентифікації вважалася важливою, оскільки вона коріниться у природі людини та впливає з умов її існування, що стає джерелом прагнень і устремлінь особистості. А. Маслоу виокремив цю потребу як третю базову, поряд із фізіологічними та соціально-захисними потребами. Англійський вчений Е. Гідденс у своїй роботі «Сучасність та самоідентичність» висвітлив основні риси сучасності, які також призводять до загострення проблеми самоідентичності. Вчення стосовно соціальної ідентичності Г. Тайфеля komponує рівні персональної та соціальної ідентичності, що утворюють комплексне вчення, яке визначає поведінку, форми та прояви міжгрупової взаємодії. Натомість Т. Парсонс виділив у якості ідентифікації особистості орієнтацію в цілісній системі дій, в яку включена людина; знання загальноприйнятих норм та цінностей; індивідуальне самовизначення в системі взаємодії групи [4].

М. Бубер вивчав ідентичність особистості у просторі «Я», що набуває своєї значимості та справжності у співвідношенні з поняттям «Ти» при взаємодії (діалог, спілкування, комунікація, розуміння свого «Я» та відтворення його).

Ідентичність, за С.Л. Франком, є проявом співбуття й самотуття. Прояви співбуття та самотуття є основоположними для особистості, оскільки вони відкривають шлях до розуміння власного та унікального «Я», при цьому відбувається взаємодія з «Ти», що в свою чергу породжує систему «Ми». Та варто зазначити, що унікальність природи «Я» та «Ти» не страждає при утворенні «Ми».

У працях О. Вейнінгера (1992) процес ідентичності власного «Я» відбувається під час спостереження та розуміння сутності речей.

Варто зауважити, що результат пізнання та розуміння «Я» є вірою особистості в буття будь-якого «Я». Взагалі, за О. Вейнінгером, усвідомлене життя людини може починатися саме з того моменту, коли відбувається осягнення власної ідентичності, тобто розуміння власного «Я». Крім цього, вчений зауважує, що особистість, яка не бажає пройти процес ідентичності власного «Я», руйнує систему взаємодії «Я» – «Ти», що впливатиме на існування системи «Ми». Таким чином, підкреслюється важливість взаємозалежності та взаємоіснування «Я» – «Ти» – «Ми».

Отже, опираючись на результати теоретичного аналізу вчень, зокрема і К.С. Торопа [5], варто зазначити, що філософська парадигма виходить із двоїстості та дуалізму природи терміна й поняття. Це значить, що, з одного боку, ідентичності можна досягнути в процесі тривалого особистісного розвитку, а з іншого боку, ідентичність потребує постійної зміни та вдосконалення впродовж життя людини. Таке неоднозначне та двоїсте підґрунтя віднайшло втілення й у семантичній двоїстості смислів: *idem* (ідентичний, той самий) та *ipse* (той що, змінюється, різний). Отже, *idem* – тотожність, а *ipse* – самість. Отже, або особистість щира із собою, розуміє свою природу та віддає їй належне, або вона може залишатися інакшою і відчувати себе відчуженою від групи, або ж проявити свою природу у взаємодії, спілкуванні з іншими. Тож, двоїстість ідентичності породжує дихотомію «самість – тотожність».

На думку О.В. Колісника [6], ідентичність проявляється у розумінні власного образу в усіх поєднаннях із зовнішнім середовищем. Ідеться про розуміння власного буття та можливості регулювати свою активність та діяльність, в тому числі проявляти себе у середовищі.

Філософська спрямованість поняття ідентичності зводиться до прояву співбуття, самобуття (С.Л. Франк), «явища свого Я» (О. Вейнінгер), «Я-образу» у взаємодії із оточуючим середовищем (О.В. Колісник), а також можливості творення особистості (К.С. Тороп) [5; 7].

Дж. Марсія за аналогією із вченнями Е. Еріксона вбачав ідентичність у розвитку трьох компонентів – его, суспільства, організму. Самостійне прийняття людиною рішень стосовно того, якою вона повинна бути, – шлях до досягнення ідентичності [8].

Дж. Мід і Ч. Кулі не вживають поняття «ідентичність». Замість нього використовується термін «самість» (*Self*). Так, Дж. Мід доводить, що цілісність особистості, її самість не є априорною людською поведінкою, а складається з властивостей, що утворюються в результаті соціальної взаємодії [7].

Проаналізувавши ідеї Дж. Міда про усвідомлену ідентичність, Л. Краппман говорив, що усвідомлення та постійне підтвердження

ідентичності залежить від здібностей особистості, зокрема здібності до рольового дистанціювання, емпатії, толерантності до протиріч, успішної презентації своєї ідентичності [7].

Г. Брейкуел при вивченні феномену ідентичності підкреслює важливість саме соціальної ідентичності й аргументує це тим, що лише у взаємодії із соціальним світом особистість активно пізнає себе, маючи вплив середовища, що несе в собі необхідність знайти інструменти для розуміння себе. Вчена пропонує модель структури ідентичності, яка включає чотири компоненти – біологічний організм, час, ціннісний вимір та змістовний вимір [9].

О.О. Стояно застосовує особистісний підхід для аналізу самоідентифікації, суть якої полягає в єдності самопізнання і самооцінки особистісних якостей. Самоідентифікація – це усвідомлення людиною своєї приналежності до конкретної суспільної групи, спільноти [10].

Досить часто розгляд самоідентифікації студента пов'язують зі становленням майбутнього професіонала. Л.Б. Шнейдер зазначає, що професійна самоідентифікація, становлення свого «образу Я» має відбуватися саме в студентському віці, бо саме в цьому віці відбувається становлення самосвідомості [10; 11].

І.М. Мельничук розглядає самоідентифікацію майбутнього фахівця як прагнення навчитись самодіагностиці, пошук у собі професійно значущих особливостей характеру, свого майбутнього фаху, набуття професійної поведінки, моделей спілкування.

О.Я. Романишина визначила теоретичні й методичні основи й особливості формування професійної ідентичності студентів – майбутніх учителів – як почуття самототожності, усвідомлення причетності до світу інших. Психолого-педагогічний процес ідентичності впливає на усвідомлення особистістю приналежності до майбутньої професії, уявлення про свою відповідність певним вимогам професії та співставлення своєї відповідності з професійним образом [10; 12].

О. Ічанською виділено три таких компоненти ідентичності: когнітивний, емоційно-ціннісний та часовий. Становлення когнітивного компонента особистісної ідентичності, провідними вимірами якого є диференційованість, опосередкованість та динамічність, відбувається в результаті усвідомлення особистістю власних характеристик, принципів, ціннісних орієнтацій, у процесі чого розширюється контекст самосприйняття особистості. Емоційно-ціннісний компонент ідентичності являє собою самоставлення, основою якого є осмислене переживання та прийняття власної особистості як цінності. Самоставлення проявляється в процесі внутрішнього діалогу, що може функціонувати у двох напрямках – гнучка зміна самоставлення відповідно до переосмислення інформації про

себе або уникнення цього за допомогою використання захисних психологічних механізмів. Часовий компонент ідентичності пов'язаний з рефлексією потенційних можливостей особистості («Я-можливе») та охоплює уявлення людини про те, якою вона може бути [13; 14].

Таким чином, опираючись на теоретичний аналіз наукової літератури, виокремимо такі підходи щодо дослідження ідентичності:

1) психоаналітичний, що включає в себе психоаналітичну концепцію Е. Еріксона, статусний підхід Дж. Марсія та ціннісно-вольовий підхід А. Ватермана;

2) біхевіористичний (Е. Гофман, Л. Краппман, Дж. Мід, Р. Фогельсон, А. Штраусс, Дж. Габермас);

3) когнітивний (Г. Брейкуел, Дж. Тернер, Г. Теджфел, Пж. Стефенсон, Н.Л. Іванова);

4) екзистенційно-гуманістичний (Д. Б'юдженталь, А. Мінделл, Е. Мінделл, К. Ясперс);

5) структурно-динамічний підхід, до якого тяжіє більшість вчених (В.С. Агеєв, Н.В. Антонова, М.Й. Боришевський, П.І. Гнатенко, В.Л. Злишков, К.В. Коростеліна, П.В. Лушин, В.М. Павленко, В.В. Столін, Л.Б. Шнейдер, В.О. Ядов) [15].

Отже, під ідентичністю загалом можемо розуміти один з механізмів суб'єктивного досвіду і життєвого світу особи, за допомогою якого прояснюється загальність буття, підстава сущого. Суттєво важливим у межах нашої теоретичної розвідки виявляється саме погляд психологічної науки на проблему ідентичності, де виокремлюється декілька підходів, які розглядають структуру, генезу, умови та особливості становлення ідентичності, мають власну предметну сферу аналізу.

Самовизначення особистості нерозривно пов'язане із самореалізацією, самоствердженням, самоактуалізацією, самоусвідомленням особистості, соціальною ідентичністю, самоприйняттям, саморефлексією, самоповагою, самоставленням, сексуальною та гендерною ідентичністю, самопроектуванням та життєвим спрямуванням, внутрішньоособистісними конфліктами та кризами ідентичності.

На високому рівні особистість оцінює свої дії та здійснює свою потребу в самоствердженні, виходячи з власних цінностей і цілей. Потреба у самовизначенні, самореалізації, самоствердженні є однією з важливих складових частин самоідентичності людини й детермінантою її поведінки [16].

Висновки. Провівши теоретичний аналіз літератури з теми ідентифікації особистості, варто зазначити, що у сучасній психології поняття ідентифікації досить багатоохопне, має гнучку природу та потребує постійної усвідомленої роботи особистості. Крім цього, воно охоплює три галузі психічної реальності, що перетинаються:

1) це процес об'єднання суб'єктом себе з іншим індивідом чи групою на основі емоційного зв'язку, що встановився, а також включення інших у свій світ і прийняття як особистих різних норм, цінностей, зразків;

2) це уявлення, бачення суб'єктом іншої людини як продовження самого себе (проєкція), наділення її своїми якостями, почуттями, бажаннями;

3) це механізм постановки суб'єктом себе на місце іншого, що проявляється у вигляді поринання, перенесення індивідом себе в поле, простір, обставини іншої людини і призводить до засвоєння чужого особистого сенсу [17].

Виділено такі підходи щодо дослідження ідентичності:

1) психоаналітичний, що включає в себе психоаналітичну концепцію Е. Еріксона, статусний підхід Дж. Марсія та ціннісно-вольовий підхід А. Ватермана;

2) біхевіористичний (Е. Гофман, Л. Краппман, Дж. Мід, Р. Фогельсон, А. Штраусс, Дж. Габермас);

3) когнітивний (Г. Брейкуел, Дж. Тернер, Г. Теджфел, Пж. Стефенсон, Н.Л. Іванова);

4) екзистенційно-гуманістичний (Д. Б'юдженталь, А. Мінделл, Е. Мінделл, К. Ясперс);

5) структурно-динамічний підхід, до якого тяжіє більшість вчених (В.С. Агеєв, Н.В. Антонова, М.Й. Боришевський, П.І. Гнатенко, В.Л. Злишков, К.В. Коростеліна, П.В. Лушин, В.М. Павленко, В.В. Столін, Л.Б. Шнейдер, В.О. Ядов) [15].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стояно О. Феномен самоідентифікації особистості у давньосхідній традиції. *Грані*. 2015. № 6. С. 27–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_6_7.
2. Лісовий О. Соціокультурна самоідентифікація особистості : автореф. дис. ... канд філос. наук : 09.00.04. Київ, 2012. 13 с.
3. Чаусова Т.В. Особливості самоідентифікації в системі післядипломної педагогічної освіти. *Вісник післядипломної освіти*. 2016. Т. 2, № 1 (22). С. 86–91.
4. Хоружий Г. Самоідентифікація особистості як соціально-психологічний процес. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 2. С. 5–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2016_2_2.
5. Тороп К. Усвідомлення особистісного досвіду майбутніми педагогами як чинник формування їх професійної ідентичності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2008. 217 с.
6. Колісник О.В. Духовний потік психіки. *Соціальна психологія*. 2006. № 2 (16). С. 16–30.
7. Краєва О. Основні теоретичні підходи вивчення ідентичності як міждисциплінарної проблеми сучасної науки. *Раціогуманістичні студії* : збірник наукових статей за матеріалами круглого столу. 2019. С. 149–162.

8. Середницька І.Я. Психологічний аналіз кризи ідентичності у студентській молоді : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. 2005. 287 с.

9. Breakwell G.M. Coping with threatened identities. N.Y. : Mithuen, 1986. 165 p.

10. Бердо Р.С. Теоретичні аспекти визначення поняття «самоідентифікація студентства». *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2019. № 62. С. 86–94.

11. Мельничук І.М. Формування професійної ідентичності майбутніх фахівців як педагогічна проблема. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2015. № 1. С. 92–96.

12. Романишина О.Я. Теоретичні і методичні основи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2016. 40 с.

13. Ічанська О. Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2002. 230 с.

14. Великодна І. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Київ, 2003.

15. Зливков В. Ідентифікація та самоідентифікація як первинні та вторинні чинники саморозвитку особистості педагога. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*. Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка». 2007. № 1 (19). С. 77–82.

16. Середницька І. До проблеми самовизначення особистості. *Наука і освіта*. 2006. № 5–6. С. 93–95.

17. Гребенюк М.І. Самоідентифікація як механізм формування ідентичності особистості. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2010. № 8. С. 218–228.